د نبي ستوري د (ژبې ارواپوهنه) کې فساد

شاه محمود کډوال

د (پوهنوال) علمي رتبې له پاره مې (په ژبه او وینا کې د مغزو ونډه) تر سرلیک لاندې مقاله ولیکله او د علومو اکاډمۍ د (کابل) علمي مجلې د (۱۳۹۷ ل ، دریيمه دوره ، لومړۍ ګڼه ، ۱۲۶ – ۱۳۴ مخونو) کې خپره شوه. هماغه وخت مې سمدستي د (تاند) ویبپاڼې ته واستوله چې چټکه خپره شي او ډېر مینوال یې ولولي. تاند مقاله خپره کړه او نورو ویبپاڼو ترې کاپي او له خپلو پاڼو خپره کړه. تاند اوس زما یاده لیکنه له منځه وړې ده ، خو نورې پکې شته. د له منځه تګ لامل یې د دې لیکنې له لوستلو وروسته څرګندېږي. د یادولو وړ ده چې په تاند کې پوهاند زیار پر مقاله تبصره کړې وه. زما نږدې ټولې علمي مقالې ما تاند ته استولې، هغوی خپرې کړې او نورو ترې کاپي کړې دي.

ما په وروستیو کې خپل (۹) بېلابېل اثار په کتابي بڼه ببړني ترتیب کړل او د کتابتون (Ketabton) بریښنايي پاڼې ته مې ورپورته کړل. په دوی کې یو (په ژبه او وینا کې د مغزو ونډه) ده چې زما بېلابېلې علمي لیکنې پکې راټولې شوې دي.

نبی ستوری چې (د ژبې اروا‌پوهنې) لیکوال دی ، زه یې له هغه وخته پېژنم چې ما په کابل پوهنتون کې ماسټري کوله او د پوهاند یون د مرستیال په توګه مې کله کله د هغه مضمونونه تدریسول.

Ketabton.com

د نبي ستوري د (ژبې اروا‌پوهنې) اثر په (۱۳۹۹ ل) کال کې د (سولې مطالعاتي، څېړنيز او خپرندوی مرکز) له لوري چاپ او خپور شوی دی.

زه د دې اثر د چاپ په اړه هماغه وخت پوهېدم چې ټولنیزو رسنیو کې خپور شو ، غوښتل مې ویې لولم او د ژبپوهنې د تدریس او څېړنې په برخه کې ترې ګټه واخلم ، خو نږدې کتابتونو کې نه وو . نن (۳ / ۵ / ۱۴۰۲) د کابل ، په احمدشاه بابا مېنه کې علمي کتابپلورنځي ته لاړم او په یاد اثر مې سترګې ولګېدلې ، اثر مې پرانیست چې نیولیک یې وګورم. یو سرلیک یې (ژبه او ماغزه) وو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا راته په زړه پورې وو ، ځکه ما پکې مقاله ليکله وه ، چې لږ مې ولوست ، نږدې ټوله زما مقاله وه ، خو زما نوم په يو ځای کې هم نه وو. کتاب مې په ولاړه يو څه ولوست ، چې څومره مې لوست کړکيچ يې ډېرېده، اثر مې وپېره او کور ته مې راوړ. کور کې ورته کېناستم ، د کتاب هغه برخې مې ولوستې چې زه پرې شکي وم او په کمپيوټر کې مې د خپلې مقالې له متن سره پرتله کړې چې راپور يې دلته لاندې ليکم.

د اثر لسم سرليک (ژبه او ماغزه ـ ۱۲۵ مخ ـ لومړی پراګراف) زما د مقالې په (لنډيز) پيل شوی ، په همدې مخ کې يې بيا بل پراګراف زما د مقالې د (مواد و ميتود) له برخې راخيستی دی. په (۱۲٦ مخ) کې درېيم پراګراف زما د مقالې (سريزه) ده.

د اثر په (۱۲۷ مخ) د (مغزو جوړښت او فعاليتونه) سرليک لاندې په لومړي پراګراف کې زما د مقالې د (ارزښت) برخه رااخيستل شوې ده.ورپسې دويم پراګراف کې زما د مقالې د (مبرميت) برخه ده. بل پراګراف کې يې زما د مقالې (موخې) رااخيستې دي. بيا په (۱۲۸ مخ) څلورم او پنځم پراګراف کې زما د مقالې اصلي متن يا د څېړنې اصلي برخه رااخيستل شوې ده. دا برخه زما په مقاله کې د پوهاند زيار (پښتو پښويه ـ ۱۳۸۲ ل) نه اخيستل شوې، خو ستوري هېڅ په نښه کړې نه ده. په ياد مخ کې شپږم او اووم پراګراف زما په مقاله کې د رحيم الهام د (روش جديد در دستور زبان دری – دويم چاپ) نه ژباړه ده چې هېڅ ماخذ نه لري.

په (۱۲۹ مخ) اتم پراګراف کې هم زما د مقالې برخه ده ، دا برخه مې د (محمد ناصر فروتن) له (فزيولوژي طبي ـ دويم چاپ) نه راژباړلې ده. ياده برخه په مقاله کې د (Myelencephalon) برخې نه وروسته څرګند ماخذ لري چې ستوري له منځه وړی دی.

د (۱۳۰ مخ) وروستۍ کرښه يا د بل پراګراف پيل هم زما د مقالې کټ مټ بې ماخذه کاپي ده. په (۱۳۱ مخ) کې د (شمس ، ۱۳۹۲ : ۴۵) ماخذ ذکر شوی دی ، په داسې حال کې چې زما په مقاله کې يې ماخذ (جبران جوهر ، د ارواپوهنې مبادي) دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (۱۳۱ مخ) کې د (شمس) د ماخذ له ليکلو وروسته ، بيا زما د مقالې ورپسې برخه رااخيستل شوې ده. دا برخه چې د (۱۳۲ مخ) په پيل کې پای ته رسيږي، زما په مقاله کې (محمد ناصر فروتن) ماخذ لري ، خو نبي ستوري ليکلی نه دی.

په (۱۳۲ مخ) کې (د مغزو عمومي دندې) سرليک هم زما د مقالې برخه ده. دا برخه ما د (روانشناسي عمومي) نه راژباړلې وه چې زما په مقاله کې ماخذ لري، خو ستوري ماخذ ليکلی نه دی. په ياد مخ کې زما مقاله غځېدلې او زما کلمې او جملې کټ مټ رااخيستل شوي دي. دلته د (بروکا ـ Broca) سرليک کې ما له دوو ماخذونو (شمس او مرهون) ګټه اخيستې ، خو ستوري دواړه له منځه وړي دي.

په (۱۳۳ مخ) کې د (ورنيکه) سرليک هم کټ مټ زما له مقالې رااخيستل شوی چې ما د (شمس) له اثر (روانشناسي فزيولوژيک) ژباړه کړې وه ، خو ستوري ماخذ له منځه وړی دی.

په (۱۳۳ مخ) کې د (ورنيکه) سرليک نه وروسته دوه پراګرافونه هم کټ مټ زما د مقالې برخه ده چې ما د (شمس) له اثر راژباړلې ده او ماخذ مې ورته ليکلی دی ، خو ستوري ورته د (ژبې څنګه زده کيږي ؟) اثر ماخذ ورکړی چې ليکوال يې (لايټ برون ، پيستې ام ، سپيډا ، نين) ښوولي دي.

زه له پورتني راپور ليکلو نه وروسته خپل نظر نه ليکم ، که څه هم د نبي ستوري د پورتني فساد په شخصي او سياسي لاملونو پوهيږم. دا موضوع د هېواد دوو سترو ملي څېړنيزو او پوهنيزو مرکزونو ته پريږدم چې پرېکړه پرې وکړي.

زما مقاله په (۱۳۹۷ ل) کال کې د علومو اکادمۍ خپره کړې ده ، هغوی پوه شه او د خپلې خپرې شوې مقالې ننګه. که زما مقالې کې فساد وو ، هلته ولې خپرېدله ، که ما د نبي ستوري نه غلا کړې وي ، هغوی ولې تشخيص نه کړای شوه ؟ په هر صورت زه اوس هم د علومو اکاډمۍ د هرې پوښتنې او پلټنې ځواب ته حاضر يم.

له بلې خوا ما په همدې مقاله د (پوهنوال) علمي رتبې د څېړنيزو اړتياوو يوه برخه بشپړه کړې ده ، دا مقاله ولې د لوړو زده کړو وزارت د څېړنې او پلټنې څانګو منلې او له (۱۳۹۹ ل) کال راپدېخوا د (

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنوال) علمي رتبې مانیزه او مادي ګټه راکوي ؟ بیا وایم چې زه په هېواد کې یم او د لوړو زده کړو وزارت مامور یم ، د خپل وزارت د هرې پوښتنې او پلټنې ځواب ته حاضر یم.

د نبي ستوري له اثره ښکاري چې (د ژبې اروا‌پوهنه) هغه تېزس دی چې نوموړي د ماسترۍ د بشپړتیا له پاره لیکلی دی. ستوري د کابل پوهنتون ، د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې ماسټري کړې ده. د یاد کړکیچ بل اړخ د کابل پوهنتون پښتو څانګه ده چې له خپل تېزس دفاع وکړي.

په پای کې ښايي لوستونکو هغه درد محسوس کړی وي چې ما ته رسیدلی دی ، ځکه له ما غلا شوې ده ، زما زیار او کار نبي ستوري پټ کړی ، ځکه خو مې پرې دا څو کرښې ولیکلې. پوهېږم چې نبي ستوری به بیا زما پر وړاندې د تېر فساد په څېر سیده او ناسیده فساد کوي ، خو د دې لیکنې مانا دا ده چې له داسې غلو نه ډارېږم.

د تېر شل کلن څه چې د پنځوس کلن او پنځه زره کلن سیاسي ، مالي ، پوځي ، پوهنیز او ... فسادونو د پای په هیله !!!

لاندې د نبي ستوري د (ژبې اروا‌پوهنه) پاڼې شته او ورپسې زما مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰- ژبه او ماغزه

ژبه یو داسې غږیز سیستم دی، چې د وګړو د عصبي سیستم او مغزو تر کنټرول لاندې فعالیت کوي. له شک پرته چې د وګړي ټول اروايي او بدني خوځښتونه او فعالیتونه د یوه واحد سیستم تابع دي چې ټول عصبي سیستم رغوي. په دغه سیستم کې بیا بېلابېلې برخې ګډې دي، لکه: مغز، شوکي نخاع او... چې هره برخه یې خپله دنده لري او د بدن یو فعالیت کابو کوي. ژبه چې غږونه او غږ غونډونه یې د یوې معنا او مفهوم لپاره د وګړو په بدن کې زېږي، له عصبي سیستم او مغزو سره اړیکه لري او له هغه ځایه ورته لارښوونه کېږي. غږ او غږغونډونه چې د یوې فزیکي ښکارندې په توګه له خولې راوځي، یوه معنا او مفهوم بل وګړي ته لېږدوي چې معنا او مفهوم بیا یوه ذهني ښکارنده ده.

ژبه د وګړو ترمنځ د پوهونې او راپوهونې غږیز سیستم دی او ماغزه د ټولو انساني خوځښتونو مرکزي څارګر، په دې معنا، هر ډول خوځښت چې د انسان په بدن پورې اړه لري، په یو ډول له مغزو سره تړل کېږي. د پوهونې او راپوهونې لړۍ خو بیا هسې هم څرګند مغزي فعالیت ګڼل کېږي. د ژبې او وینا اصلي موخه هم د وګړو ترمنځ د اړیکو ټینګښت او

(c) ketabton.com: The Digital Library

يو بل ته د هغو مفاهيمو لېږدونه ده، چې د دوی په مغزو کې دي. ژبنی غرېز سيستم د مفاهيمو د يوې لېږدونکې وسيلې دنده ترسره کوي. موږ دلته هغه کوو، هغه تخنيکي لړۍ وسپړو چې ماغزه څه ډول په ژبه، کړهار، وينا او پوهونه کې ونډه اخلي.

د ژبپوهنې دغه موضوع يو ډول څېړي چې ژبنۍ لړۍ او چار له عصبي سيستم او مغزو سره څه اړيکی لري. ژبه د يوه غرېز سيستم په توګه د عصبي سيستم تر څار لاندې فعاليت کوي. عصبي سيستم او ماغزه يوخوا د ګړيدلو د فعاليت څارګر دي او غږغونډونه يا وييونه هغه معناوې بل ته لېږدوي چې زموږ په مغزو کې دي، بلخوا د اورېدنې فعاليت هم له مغزو سره اړيکی لري.

د ژبې مرکز په لوی دماغ کې دی چې پر ژبې د پوهيدلو او کنټرول دنده لري، د زېږېدو په وخت کې د انسان د دماغ يوازې څلورمې برخې يعنې په سلو کې پنځه ويشتو (۲۵ ٪) وده کړې وي او پنځه اويا (۷۵ ٪) بيا وروسته وده کوي. خو د ژوو دماغ په سلو کې د پنځه شپېتو (۶۵ ٪) څخه زيات د زېږېدو په وخت کې بشپړ وي.

لوی دماغ يا ماغزه په دوو برخو وېشل شوي دي، يوه يې کيڼه برخه ده او بله يې ښۍ برخه ده. په څېړونو کې ثابته شوې ده، چې د ښي لاسو کسانو په سلو کې د نويو (۹۰ ٪) او د کيڼ لاسو کسانو په سلو کې د شپېتو (۶۰ ٪) د ژبې مرکز د لوی د ماغ په کيڼه برخه کې دی. نو د اکثرو انسانانو د ژبې مرکز د لوی دماغ په کيڼه برخه کې دی. د غړونو د ژبې دستګاه تالو دی، چې د غړونو پټی لري او د ژبې د عضلې او شونډو په مرسته سره غړونه جوړوي که د ژبې مرکز ته په لوی دماغ کې تاوان او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټکان ورسېږي؛ نو ژبه کې هم خنډ پېښېږي او ژبه نښلي او یا د خبرو څخه بلکل پرېوځي او سړی کونګېږي. که څه هم د تالو د غړ پټی یې جوړې وي داسې هم کېدلای شي، چې د ژبې مرکز په لوی دماغ کې جوړ وي؛ خو د تالو د غړ پټی خرابې شوې وي په دې حالت کې هم په خبرو کې خنډ راځي. (لایټ برون، ۱۳۹۶: ۲۳)

۱-۱۰ د مغزو جوړښت او فعالیتونه

اوس دلته د ژبې او غریزې پوهونې په لړۍ او بهیر کې د عصبي سیستم او مغزو پر تخنیکي ونډې خبرې کوو چې کلیدي نومونې یې ژبه، وینا، عصبي سیستم ، ماغزه دي او دا ډول څېړنې په پښتو ژبه کې په نشت شمېرل کېږي، ځکه یې اړتیا ډېره ده. دا څېړنه په ژبه کې د ونډوالو اړخونو د پېژندنې لپاره اغېزناکه او ګټوره ده.

پښتو ژبپوهنه که څه هم تر یو ځایه رسېدلې او د پښتو ژبې زده کوونکو او څېړونکو ته کافي مواد لري؛ خو لا ډېر کار ته اړتیا شته، په نړیوالو معتبرو او پرمختللو ژبو کې ژبپوهنه ډېره بډایه ده. کومه موضوع چې په دې لیکنه کې څېړل شوې، په پښتو کې یې څرکونه لږ یا هېڅ دي. دا موضوع د ژبې د څېړنې او پوهېدنې په لړ کې ډېره مهمه ده چې پوه شو، ماغزه په ژبه او وینا کې څه ونډه او څه ډول کار کوي.

د وګړني او تولنیز پوهاوي یوه بشپړه ګټوره وسیله ژبه ده چې له غړونو او غړغونډونو رغېدلې ده. د ژبې او ګړېدلو په چاره کې د مغزو ونډه پېژندل او په هغې پوهېدل د دې څېړنې موخه ده. همدارنګه په دې وسیله د څېړونکي لپاره د معنوي امتیاز لاسته راوړنه د دې لیکنې بله

(c) ketabton.com: The Digital Library

موخه ده.

کله چې څوک وغواړي یو څه په ژبه راوړي، لومړی یې مغزو کې یو غرانځور جوړېږي چې یوه روحي چار ده، ماغزه غړیز غړي په کار اچوي. چې د سا هوا او بیا بهرنۍ هوا په مرسته غږ پر څپو بدل کړي. په دې توګه د همغه غوښتنې یا موخې ذهني غږ انځور د ویلو او اورېدلو وړ ګرځي او ګړنۍ یا ژبنۍ چار ترسره کېږي. نو که غږېدونکی غواړي همغه څه یو بل چا ته څرګند کړي یانې د چا خبرې واوري، همدا چار په سرچپه ډول پیل او پای مومي.

له غوږ نه یې مغزو ته د فزیولوژیکي لېږد او بیا یې په مغزو کې له ګړېدونکي سره روحي سازښت ، معنا دا چې که اورېدونکی پر خپل وار هم وغواړي له ګړېدونکي سره وګړېږي؛ نو د ده له غوږه د غږېدونکي تر غوږ پورې به همغه لار وهي.

ژبه د کړکېچنو عصبي، عضلي او فزیکي عملیو او خوځښتونو ټولګه ده. د انسان عصبي جهاز او ماغزه د ګڼو عصبي سلولونو له ټولګو څخه جوړ شوی دی چې نومېرلې دندې لري. د مغزو په یوه برخه کې یو شمېر عصبي ولې غځېدلي او په مستقیم او نامستقیم ډول د بدن ټولو غړو او غړیزو غړو ته رسېږي. کله چې وغواړو یو څه په ژبه راوړو ، لومړی یو ډول عصبي فعالیت د مغزو په خوځند ځای (Motor Aria) کې رامنځته کېږي چې د غړیزو غړو کنټرول یې پر غاړه دی. که څه هم د دې فعالیت لامل او ډول په سمه توګه څرګند نه دی؛ خو د فزیولوژۍ پوهان وایي چې دا فعالیت په سلولونو کې د یوې کېمیاوي عملیې له کبله ترسره کېږي او د غړیزو غړو د خوځښت او فعالیت لامل ګرځي. په دې ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګړهار یا وینا په خو پړاوونو کې پای ته رسي:
ګړېدل: په دې معنا چې عصبي فعالیتونه پېلېږي او غړیز غړي خوځوي او د غړیزو غړو په خوځېدو سره د سا هوا او بیا له انسان راکرځېدلې هوا ځپیزه کېږي او په دې ډول ویناییز غږونه زېږي او د انساني چاپېریال هوایي څپې د متحدالمرکز کرو په څېر خوځېږي او لار وهي او د اورېدونکي غوږ ته رسي. د اورېدونکي غوږونه، اورېدلي غږونه د اورېدونکي حس د عصبي ولیو په مرسته مغزو ته لېږدوي. دا غږونه، له هغو غړیزو بېلګو او نظامونو سره چې ویيونه او غونډونه یې نوموو او په حافظه کې خوندي او زېرمه دي، تطبیق کېږي او د هغوی د مفهوم او مدلول تر درک وروسته ویناوال یا ګړېدونکي ته ځواب وایي او دا عملیه بیا ترسره کېږي، په دې ډول د ژبنی یا غړیزې پوهونې عملیه او ګړېدل پای ته رسي.
عصبي سیستم د غړو ټول فعالیتونه کنترولوي، دا سیستم د اندوکراین په پرتله چټک دی چې اندوکراین هم یو کنټرولي سیستم دی. د انسان عصبي سیستم په ټوله کې دوه لویې برخې لري:
الف - مرکزي عصبي سیستم (Central Nervous System)
ب - محیطي عصبي سیستم (Peripheral Nervous System)
۱ - مرکزي عصبي سیستم بیا لاندې دوې برخې لري:

- ماغزه
- شوکي نخاع

۲ - محیطي عصبي سیستم
محیطي عصبي سیستم چې له مغزو او شوکي نخاع څخه بهر پروت دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دوی برخې لري:

الف - ځاني یا خودکاره عصبي سیستم

دا سیستم بیا لاندې برخې لري:

- سمپاتیتیک عصبي سیستم
- پاراسمپاتیتیک
- د هاضمې جهاز دننني عصبي سیستم

ب - جسمي عصبي سیستم

دا عصبي سیستم هم لاندې برخې لري:

- حسي نیورونونه
- حرکي نیورونونه
- مغزه بیا لاندې درې لویې برخې لري:

پارسپلین چې مخنی مغزه (Forebrain) یې هم بولي، لاندې دوی برخې لري

- Telencephalonچې د مغزو دوه برخې یا کرې پکې دي.
- Diencephalon چې تلموس، هیپوتلموس، میتاتلموس او سب تلموس پکې دي.
- Mesencephalon چې منځني مغزه (Midbrain) یې هم بولي.
- Rohmbencephalon چې وروستي یا کوچني ماغزه (Hindbrain) یې هم بولي، په دوو برخو وېشل کېږي:
- Metencephalonچې له حدبه (Pons) او مخیخ (Cerebellum) څخه رغېدلې برخه ده.

مرکزي عصبي سیستم چې له ماغزو (Brain) او شوکي نخاع (Spinal

(c) ketabton.com: The Digital Library

(cordڅخه جوړ دی چې پر حیاتي عملونو باندې د ځار مرکزونه دی. په دې معنا چې د چاپېریال او د بدن له دننه څخه اخیستل شوي اطلاعات تشخیص او تعبیروي او هغوی ته ځواب وایي.

په مغزو کې (لوی او مخني، منځني او د مغز ساقه) برخې ګډون لري. د لویو ماغزو هغه برخې چې زموږ د څېړنې سره سیده اړیکي لري، په لاندې ډول، د هغوی له دندو سره:

Frontalبرخه: خبرې کول، رفتار یا سلوک، د مسایلو حل، پلان جوړونه؛

Parietalبرخه: د درد حس، فشار، تماس، تودوخه، خوند؛

Temporalبرخه: اورېدل، بویول، د بدن توازن، حافظه؛

Occipitalبرخه: لیدل، د ژبې زده کړه. (شمس، ۱۳۹۲: ۴۵)

د (فزیولوژي طبي) اثر د یادو برخو دندې داسې لیکي:

Frontalد پرانتل برخه یا پیڅکی

د فکر، ګرېدا او اروایي حالت کنترول

د خوځښتونو پلان رامنځته کول

Parietalدپوالي پیڅکی

د پوتکي، مفاصلو او غړو د حسي آخذو اخیستنه او د درد او اړیکو د آخذو په توګه د هغوی تحلیل، په فضا کې د پښو او لاسو وضعیت.

د غوږو او سترګو د وارداتي بهیر تحلیل

Occipitalد اکسیپیتل پیڅکی

د لید مرکز

Temporalد شقیقې پیڅکی

د غږ تحلیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروايي احساس
د خېزونو د بڼې او رنګ تحليل
پر ګړېدا پوهېدل
د بويولو ځاى

۲-۱۰ د مغزو عمومي دندې

مخنى پيځکى (Frontal lobe) د ډېرو استعدادونو ځاى دى، چې کولاى شو له هغو څخه يې د خپلوى، نوښت او پلان جوړونې ځواک نومونه ياد کړو. (Parietal lobe) دا پيځکى يا برخه د مغزو په پورتنى برخه کې د مخنيو مغزو تر شا پرته ده. بدني حواس همدلته رامنځته کېږي او د ژوند د چاپيريال اړوند يادښتونه هم همدلته زيرمه کېږي.

د وروستيو مغزو برخه: (Occipital lobe) په بشپړ ډول د سترګو او ليدنو د درک لپاره ځانګړې شوې ده.

د شقيقې پيځکى: (Temporal lobe) د سترګو او غوږو ترمنځ مغزو په دواړو لوريو کې ځاى لري. اصلي دنده يې د اورېدلو درک، ژبه، حافظه او د هېښتيا منلو څېنې بڼې دي.

له پورتنيو تولو يادونو زموږ موخه دا ده چې په مغزو کې هغه برخه وپېژنو چې په ژبه، پوهونه، ګړېدنګ او اورېدنګ کې ونډه لري. څېنې د عصبي سيستم او مغزو هغه برخه چې په ژبنيو فعاليتونه پورې اړه لري داسې راښيي:

۱ - بروکا: پرانسي رنځپوه (پيرپل بروکا) پر (۱۸۶۱ م) کال پر هغو وګړو ازمينښت وکړ، چې ګړېدنګ کې يې نيمګړتيا وه او پوه شو چې د مغزو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کومه برخه کې زیان، د ژبنۍ او ګړېدنګ نیمګړتیا او تتله کېدو لامل ګرځي. له همدې کبله د مغزو دغه برخه د هغه په نوم (بروکا) یاده شوه. دا برخه د مخنیو مغزو په کیڼ اړخ کې پرته ده او د غړونو د زېږد دنده لري.

۲ - ورنیکه: کارل ورنیک الماني رنځپوه، د (پیرېل بروکا) لار په بل ډول وڅارله. هغه پوه شو چې د ګړېدنګ نیمګړتیا په ټوله کې د (بروکا) د برخې زیان نه دی، بلکې یوه بله برخه چې د بوهېدنې او درک دنده لري، د ژبنۍ یا ګړېدنګ نیمګړتیا لامل ګرځي. له همدې کبله د مغزو دغه برخه د دې پوه په نوم (ورنیک) یاده شوه.

اروایي فزیولوژي د هغو وګړو وضعیت څېړلی چې ژبنۍ نیمګړتیا لري او دا یې روښانه کړې چې دا نیمګړتیاوې د مغزي زیانونو له کبله رامنځته کېږي. ځینې وخت مغزي سکتې، تومورونه او نور په وینا یا ګړېدنګ کې د اختلال لامل ګرځي. د دغو حالتونو یو مهم یې د مغزي رګونو ترل کېدل دي، که د ګړېدنګ په اړوندو مرکزونو کې رامنځته شي، د ژبې یا ګړهار د نیمګړتیا یا تتله کېدو لامل ګرځي. په ژبنۍ یا وینایيزه نیمګړتیا کې د مغزي زیان له امله د ژبې په پوهېدنه، د جملو تکرار او معناوال ګړېدنګ کې نیمګړتیا پېښېږي.

د ښي لاسو وګړو تر ۹۵ سلنه ډېر او د کیڼ لاسو ۷۰ سلنه د ګړېدنګ لپاره د هغوی د مغزو کیڼه برخه یا کره کاروي. دې ته هم پام په کار دی چې د مغزو ښي نیمه کره هم د ګړېدلو پر وخت د قضایي اړیکو، نقشو او کرکیچنو هندسي تصویرونو په درک کې ستره ونډه لري. (۲۲۲:۱۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته زه خپله هغه مقاله خپروم چې ماسره کمپيوټر کې زېرمه ده. له همدې زيرمې يوه کاپي د (کابل) مجلې او بله (تاند) ته استول شوې ده ، بيا يې (انعکاس) او ښايي نورو کاپي خپره کړې ده.

په ژبه او وينا کې د مغزو ونډه

پوهندوی شاه محمود کډوال
لغمان پوهنتون ، د ادبياتو او بشري علومو پوهنځی

لنډيز : ژبه يو داسې غړيز سيستم دی چې د وګړو د عصبي سيستم او مغزو تر کنترول لاندې فعاليت کوي. له شک پرته چې د وګړي ټول ارواييي او بدني خوځښتونه او فعاليتونه د يوه واحد سيستم تابع دي چې ټول عصبي سيستم رغوي . په دې سيستم کې بيا بېلابېلې برخې ګډې دي ، لکه : مغزه ، شوکي نخاع او ... چې هره برخه يې خپله دنده لري او د بدن يو فعاليت کابو کوي . ژبه چې غږونه او غږغونډونه يې د يوې معنا او مفهوم لپاره د وګړو په بدن کې زېږي ، له عصبي سيستم او مغزو سره اړيکه لري او له هغه ځايه ورته لارښوونه کېږي. غږ او غږغونډونه چې د يوې فزيکي ښکارندې په توګه له خولې راوځي ، يوه معنا او مفهوم بل وګړي ته لېږدوي ، چې معنا او مفهوم بيا يوه ذهني ښکارنده ده .
سريزه : د ژبپوهنې يو ډول دا موضوع څېړي چې ژبنۍ لړۍ او چار له عصبي سيستم او مغزو سره څه اړيکی لري. ژبه د يوه غړيز سيستم په توګه د عصبي سيستم تر څار لاندې فعاليت کوي . عصبي سيستم او مغزه يوخوا د ګړيدلو د فعاليت څارګر دي او غږغونډونه يا وييونه هغه معناوې بل ته لېږدوي چې زموږ په مغزو کې دي ، بلخوا د اورېدنګ فعاليت هم له مغزو سره اړيکی لري .
کليدي نومونې : ژبه ، وينا ، عصبي سيستم ، مغزه .

ارزښت : دا څېړنه د ژبې او غړيزې پوهونې په لړۍ او بهير کې د عصبي سيستم او مغزو پر تخنيکي ونډې څرخي . دا ډول څېړنې په پښتو ژبه کې په نشت شمېرل کېږي ، ځکه يې اړتيا ډېره ده . دا څېړنه په ژبه کې د ونډوالو اړخونو د پېژندنې لپاره اغېزناکه او ګټوره ده .

مبرميت : پښتو ژبپوهنه که څه هم تر يو ځايه رسېدلې او د پښتو ژبې زده کوونکو او څېړونکو ته کافي مواد لري ، خو لا ډېر کار ته اړتيا شته ، په نړيوالو معتبرو او پرمختللو ژبو کې ژبپوهنه ډېره بډايه ده . کومه موضوع چې په دې ليکنه کې څېړل شوې ، په پښتو کې يې څرکونه لږ يا هېڅ دي . دا موضوع د ژبې د څېړنې او پوهېدنې په لړ کې ډېره مهمه ده چې پوه شو ، مغزه په ژبه او وينا کې څه ونډه او څه ډول کار کوي .

موخې : د وګړني او ټولنيز پوهاوي يوه بشپړه ګټوره وسيله ژبه ده چې له غږونو او غږغونډونو رغېدلې ده . د ژبې او ګړېدنګ په چار کې د مغزو ونډه پېژندل او په هغې پوهېدل د دې څېړنې موخه ده . همدارنګه په دې وسيله د څېړونکي لپاره د معنوي امتياز لاسته راوړنه د دې ليکنې بله موخه ده .

مواد او ميتود : د دې څېړنې او د موضوعاتو د رڼاوي او سپيناوي لپاره له ګټورو او باوري اخځونو ګټنه شوې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه د وګړو ترمنځ د پوهونې او راپوهونې غږیز سیستم دی او مغزه د ټولو انساني خوځښتونو مرکزي څارګر ، په دې معنا ، هر ډول خوځښت چې د انسان په بدن پورې اړه لري ، په یو ډول له مغزو سره تړل کېږي . د پوهونې او راپوهونې لړۍ خو بیا هسې هم څرګند مغزي فعالیت ګڼل کېږي. د ژبې او وینا اصلي موخه هم د وګړو ترمنځ د اړیکو ټینګښت او یو بل ته د هغو مفاهیمو لېږدونه ده چې د دوی په مغزو کې دي. ژبنی غږیز سیستم د مفاهیمو د یوې لېږدونکې وسیلې دنده ترسره کوي. موږ دلته هڅه کوو ، هغه تخنیکي لړۍ وسپړو چې مغزه څه ډول په ژبه ، ګړهار ، وینا او پوهونه کې ونډه اخلي.

پوښتنې :

۱ـ د مغزو جوړښت څه ډول دی ؟

۲ ـ په ژبه او وینا کې د مغزو ونډه څنګه او څومره ده ؟

۳ ـ د مغزو په کومه برخه کې د وینا عمل ترسره کېږي ؟

۴ ـ د مغزو په کومه برخه کې اورېدنه ترسره کېږي ؟

ژبه د داسې تړوني ، غږیزو پیلامو یو غونډال دی چې د یوې ټولنې وګړي یې د خپلمنځي تړاو او پوهاوي لپاره پر کار اچوي (۳ : ۲۸) .

کله چې څوک وغواړي یو څه په ژبه راوړي ، لومړی یې مغزو کې یو غږانځور جوړېږي چې یو روحي چار دی ، مغزه غږیز غړي په کار اچوي چې د سا هوا او بیا بهرنۍ هوا په مرسته غږ پر څپو بدل کړي. په دې توګه د همغه غوښتنې یا موخې ذهني غږ انځور د ویلو او اورېدلو وړ ګرځي او ګړنی یا ژبنی چار ترسره کېږي. نو که غږېدونکی غواړي همغه څه یو بل چا ته څرګند کړي ، په بله وینا ، د چا خبرې واوري ، همدا چار په سرچپه ډول پیل او پای مومي.

له غوږ نه یې مغزو ته د فزیولوژیکي لېږد او بیا یې په مغزو کې له ګړېدونګې سره روحي سازښت ، معنا دا چې که اورېدونکی پر خپل وار هم وغواړي له ګړېدونکي سره وګړېږي ، نو د ده له غوږه د غږېدونکي تر غوږ پورې به همغه لار وهي ، لکه پاس چې څرګنده شوه (۴ : ۸).

ژبه د کړکیچنو عصبي ، عضلي او فزیکي عملیو او خوځښتونو ټولګه ده . د انسان عصبي جهاز او مغزه د ګڼو عصبي سلولونو له ټولګو څخه جوړ شوی دی چې نومېرلې دندې لري. د مغزو په یوه برخه کې یو شمېر عصبي ولۍ غځېدلي او په مستقیم او نامستقیم ډول د بدن ټولو غړو او غږیزو غړو ته رسېږي. کله چې وغواړو یو څه په ژبه راوړو ، لومړی یو ډول عصبي فعالیت د مغزو په خوځند ځای (Motor Aria) کې رامنځته کېږي چې د غږیزو غړو کنټرول یې پر غاړه دی. که څه هم د دې فعالیت لامل او ډول په سمه توګه څرګند نه دی ، خو د فزیولوژۍ پوهان وایي چې دا فعالیت په سلولونو کې د یوې کیمیاوي عملیې له کبله ترسره کېږي او د غږیزو غړو د خوځښت او فعالیت لامل ګرځي. په دې ډول ګړهار یا وینا په څو پړاوونو کې پای ته رسي :

۱ ـ ګړیدل ، په دې معنا چې عصبي فعالیتونه پیلېږي او غږیز غړي خوځوي ؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ ـ د غږیزو غږو په خوځېدو سره د سا هوا او بیا له انسان راګرځېدلې هوا څپیزه کېږي او په دې ډول وینایيز غږونه زېږي ؛

۳ ـ د انساني چاپېریال هوایي څپې د متحدالمرکز کرو په څېر خوځېږي او لار وهي؛

۴ ـ او د اورېدونکي غوږ ته رسي ؛

۵ ـ د اورېدونکي غوږونه ، اورېدلي غږونه د اورېدونکي حس د عصبي ولیو په مرسته مغزو ته لېږدوي. دا غږونه ، له هغو غږیزو بېلګو او نظامونو سره چې وییونه او غونډونه یې نوموو او په حافظه کې خوندي او زېرمه دي ، تطبیق کېږي او د هغوی د مفهوم او مدلول له درک وروسته ویناوال یا ګړېدونکي ته ځواب وایي او دا عملیه بیا ترسره کېږي ، په دې ډول د ژبنۍ یا غږیزې پوهونې عملیه او ګړېدل پای ته رسي(۱ : ۳۲ – ۳۳) .

روغتیایي او اروایي (فزیولوژي) عصبي سیستم داسې راپېژني :

عصبي سیستم د غړو ټول فعالیتونه کنترولوي ، دا سیستم د اندوکراین په پرتله چټک دی چې اندوکراین هم یو کنترولي سیستم دی. د انسان عصبي سیستم په ټوله کې دوه لویې برخې لري :

- مرکزي عصبي سیستم Central Nervous System
- محیطي عصبي سیستم Peripheral Nervous System

مرکزي عصبي سیستم بیا لاندې دوې برخې لري :

- مغزه Brain
- شوکي نخاع Spinal Cord

محیطي عصبي سیستم چې له مغزو او شوکي نخاع څخه بهر پروت دی ، هم دوی برخې لري :

۱ـ ځاني یا خودکاره عصبي سیستم Automatic Nervous System

دا سیستم بیا لاندې برخې لري :

- سمپاتیتیک عصبي سیستم Sympathetic Nervous System
- پاراسمپاتیتیک Parasympathetic Nervous System
- د هاضمې جهاز دننی عصبي سیستم Enteric Nervous System

۲ ـ جسمي عصبي سیستم Somatic Nervous System

دا هم لاندې برخې لري :

- حسي نیورونونه Sensory Neurons
- حرکي نیورونونه Motor Neurons

مغزه بیا لاندې درې لویې برخې لري :

- Prosencephalon : چې مخني مغزه (Forebrain) یې هم بولي ، لاندې دوی برخې لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ ـ Telencephalon : چې د مغزو دوه برخې يا کرې پکې دي .

۲ ـ Diencephalon : چې تلموس ، هيپوتلموس ، ميتاتلموس او سب تلموس پکې دي.

- Mesencephalon: چې منځني مغزه (Midbrain) يې هم بولي.
- Rohmbencephalon : چې وروستي يا کوچني مغزه (Hindbrain) يې هم بولي ، په دوو برخو ويشل کېږي :
- Metencephalon چې له حدبه (Pons) او مخيخ (Cerebellum) څخه رغېدلې برخه ده .
- Myelencephalon يا د Medulaoblangata بصله (۷: ۷۱ - ۷۲).

مرکزي عصبي سيستم چې له مغزو (Brain) او شوکي نخاع (Spinal cord) څخه جوړ دی چې پر حياتي عملونو باندې د څار مرکزونه دی . په دې معنا چې د چاپېريال او د بدن له دننه څخه اخيستل شوي اطلاعات تشخيص او تعبيروي او هغوی ته ځواب وايي .

په مغزو کې (لوی او مخني ، منځني او د مغز ساقه) برخې ګډون لري ، د لويو مغزو هغه برخې چې زموږ د څېړنې سره سيده اړيکي لري ، په لاندې ډول ، د هغوی له دندو سره :

Frontal برخه: خبرې کول ، رفتار يا سلوک ، د مسايلو حل ، پلان جوړونه .

Parietal برخه: د درد حس ، فشار ، تماس ، تودوخه ، خوند.

Temporal برخه: اورېدل ، بويول ، د بدن توازن ، حافظه

Occipital برخه: ليدل ، د ژبې زده کړه (۲ : ۵۵ ، ۵٦) .

د (فزيولوژي طبي) اثر د يادو برخو دندې داسې ليکي :

Frontal د پرانتل برخه يا پيځکی

- د فکر ، ګړېدا او اروايي حالت کنترول
- د ځوځښتونو پلان رامنځته کول

Parietal ديوالي پيځکی

- د پوټکي ، مفاصلو او غړو د حسي آخذو اخيستنه او د درد او اړيکو د آخذو په توګه د هغوی تحليل ، په فضا کې د پښو او لاسو وضعيت .
- د غوږو او سترګو د وارداتي بهير تحليل .

Occipital د اکسيپيتل پيځکی

- د ليد مرکز

Temporal د شقيقي پيځکی

- د غږ تحليل

(c) ketabton.com: The Digital Library

- اروايي احساس
- د څيزونو د بڼې او رنګ تحليل
- پر ګړېدلو پوهېدل
- د بويلو ځای (۷ : ۷۹) .

د (روان شناسی عمومي) ليکوال د يادو برخو دندې داسې ښيي :

مخنی پيڅکی (Frontal lobe) د ډېرو استعدادونو ځای دی ، چې کولای شو له هغو څخه يې د خپلوۍ ، نوښت او پلان جوړونې ځواک نومونه ياد کړو .

(Parietal lobe) : دا پيڅکی يا برخه د مغزو په پورتنۍ برخه کې د مخنيو مغزو تر شا پرته ده. بدني حواس همدلته رامنځته کېږي او د ژوند د چاپيريال اړوند يادښتونه هم همدلته زيرمه کېږي .

د وروستيو مغزو برخه (Occipital lobe) : په بشپړ ډول د سترګو او ليدنو د درک لپاره ځانګړې شوې ده .

د شقيقې پيڅکی (Temporal lobe) : د سترګو او غوږو ترمنځ مغزو په دواړو لوريو کې ځای لري . اصلي دنده يې د اورېدلو درک ، ژبه ، حافظه او د هېښتيا منلو ځينې بڼې دي(٦ : ٦٧ ، ٦٨) .

له پورتنيو ټولو يادونو زموږ موخه داده چې په مغزو کې هغه برخه وپېژنو چې په ژبه ، پوهونه ، ګړېدنګ او اورېدنګ کې ونډه لري . ځينې د عصبي سيستم او مغزو هغه برخه چې په ژبنيو فعاليتونه پورې اړه لري داسې راښيي :

١ ـ د Broca برخه : پرانسي رنځپوه (پيرپل بروکا) پر (١٨٦١ م) کال پر هغو وګړو ازميښت وکړ چې ګړېدنګ کې يې نيمګړتيا وه او پوه شو چې د مغزو کومه برخه کې زيان ، د ژبنۍ او ګړېدنګ نيمګړتيا او تتله کېدو لامل ګرځي. له همدې کبله د مغزو دغه برخه د هغه په نوم (بروکا) ياده شوه (٥ : ٨٥) .

دا برخه د مخنيو مغزو په کيڼ اړخ کې پرته ده او د غړونو د زېږد دنده لري (٨ : ٣٦) .

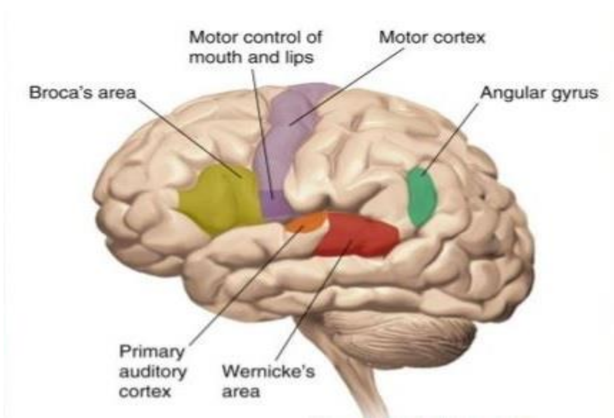

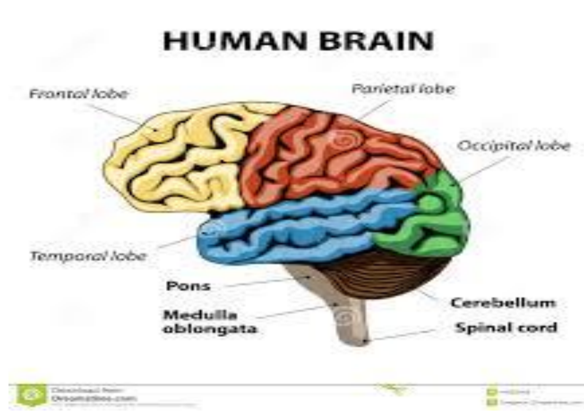

٢ ـ Wernicke برخه : کارل ورنيک الماني رنځپوه ، د (پيرپل بروکا) لار په بل ډول وڅارله . هغه پوه شو چې د ګړېدنګ نيمګړتيا په ټوله کې د (بروکا) د برخې زيان نه دی ، بلکې يوه بله برخه چې د بوهېدنې او درک دنده لري ، د ژبنۍ يا ګړېدنګ نيمګړتيا لامل ګرځي . له همدې کبله د مغزو دغه برخه د دې پوه په نوم (ورنيک) ياده شوه (٥ : ٨٥) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروايي فزيولوژي د هغو وګړو وضعيت څېړلی چې ژبنۍ نيمګړتيا لري او دا يې روښانه کړې چې دا نيمګړتياوې د مغزي زيانونو له کبله رامنځته کېږي .ځينې وخت مغزي سکتې ، تومورونه او نور په وينا يا ګړېدنګ کې د اختلال لامل ګرځي.
د دې حالتونو يو مهم يې د مغزي رګونو ترل کېدل دي ، که د ګړېدنګ په اړوندو مرکزونو کې رامنځته شي ، د ژبې يا ګړهار د نيمګړتيا يا تتله کېدو لامل ګرځي. په ژبنۍ يا وينايېزه نيمګړتيا کې د مغزي زيان له امله د ژبې په پوهېدنه ، د جملو تکرار او معناوال ګړېدنګ کې نيمګړتيا پيښېږي.
د ښي لاسو وګړو تر ۹۵ سلنه ډېر او د کيڼ لاسو ۷۰ سلنه د ګړېدنګ لپاره د هغوی د مغزو کيڼه برخه يا کره کاروي. دې ته هم پام په کار دی چې د مغزو ښي نيمه کره هم د ګړېدلو پر وخت د قضايي اړيکو ، نقشو او کرکيچنو هندسي تصويرونو په درک کې ستره ونډه لري (۵ : ۸۴) .

پايله : د دې څېړنې په بېلابېلو برخو کې دا موضوع رڼه او روښانه شوه چې د ژبې او ګړېدنګ په چار کې عصبي سيستم او مغزه څه راز ونډه اخلي او د معناوو د بهرني شتون او لېږد لپاره مغزه څه چار ترسره کوي . دا څرګنده شوه چې د پوهاوي لپاره لومړی خوځښت په مغزو کې رامنځته کېږي او سمدستي د وينايېزو او غږېزو غړو په وسيله اړوند غړونه او وييونه رازېږي . غږونه او وييونه د هغو ذهني ښکارندو او معناوو د لېږد لپاره وسيلې دي چې زموږ په مغزو کې زيرمه شوي دي .

مناقشه : په پښتو ژبه کې د نيرولينګوستيکس (Neurolinguistics) په اړه څېړنيز مواد دومره لږ دي چې سړی پرې د نشت حکم کولای شي . له دې کبله حتا د دغې پوهې نوم هم په پښتو کې په نشت شمېرل کېږي ، خو موږ به ورته (مغزژبپوهنه) ووايو . دا پوهه د ژبپوهنې يوه څانګه ده چې په هغه څه غږېږي چې د دې ليکنې سرليک دی . ياده پوهه د مغزو او وينا يا ژبې ترمنځ اړيکي څېړي.

وړانديزونه : د نړۍ په کچه په ژبنيو مسايلو او د ژبپوهنې په برخه کې پراخ کار شوی چې له بده مرغه مرغه جګړه ځپلې پښتو ترې دومره لرې پاتې شوې ده . د پښتو ګرامرپوهانو د زيار او کړاوه وروسته هم موږ د نورو پرمختللو ژبو په څېر بشپړ مواد نه لرو . دا چې دغه ډول مسايل د پوهنتونو د ژبې او ادب په برخه کې ښوول کېږي ، نو په کار ده ، دومره مواد پکې ولرو چې د ښوونکو او زده کوونکو سره مرسته وکړي . د ژبې څانګوالو ته وړانديز دی چې دغې برخې ته پام وکړي .

اخځونه :

۱ ـ الهام ، محمد رحيم . (۱۳۹۱ ش) . روش جديد در تحقيق دستور زبان درى (چاپ دوم ، به کوشش سيد على محمد اشراقى) . کابل : انتشارات يوسفزاد .

۲ ـ جبران ، جوهر . (۱۳۹٦ ش) . د ارواپوهنې مبادي . ننګرهار : مسلم خپرندويه ټولنه .

۳ ـ زيار ، مجاوراحمد . (۱۳۹٦ش) . پښتو وييپوهنه او وييرغاونه (دريم چاپ) . کابل : دانش خپرندويه ټولنه .

۴ ـ زيار ، مجاوراحمد . (۱۳۸۲ش). پښتو پښويه . پېښور : دانش خپرندويه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ ـ شمس ، شمس الدين (۱۳۹۲ش). روانشناسی فزیولوژیک. کابل : انتشارات نامی .

٦ ـ علیمی ، سراج الدین ؛ صدیقی ، ذبیح الله ؛ حبیبی ، محمدناصر. (۱۳۹۲ش) . روانشناسی عمومی . کابل : انتشارات یوسفزاد .

۷ ـ فروتن ، محمدناصر.(۱۳۹٦ش). فزیولوژي طبی (چاپ دوم) کابل : انتشارات عازم .

۸ ـ مرهون ، محمد .(۱۳۹۴ش) . اوازپوهنه . کابل : کاینات څیړنیز او د ژباړې مرکز .

لاندې د (انعکاس راډیو) لینک دی چې زما لیکنه یې خپره کړې ده .

https://www.enikassradio.com/%D9%BE%D9%87-%DA%98%D8%A8%D9%87-%D8%A7%D9%88-%D9%88%DB%8C%D9%86%D8%A7-%DA%A9%DB%90-%D8%AF-%D9%85%D8%BA%D8%B2%D9%88-%D9%88%D9%86%DA%89%D9%87/

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library